

GÖÇÜN KÜLTÜRÜ MÜ, KÜLTÜRÜN GÖÇÜ MÜ? ALMANYA'DAKİ TÜRLERE DAİR BAZI HİKÂYELER

The Culture of Migration or the Migration of Culture?
Some of the Stories of Turks in Germany

Muhammet Mustafa İYİ*

ÖZ

Türkiye'nin dış göç tarihinde Ekim 1961 yılında Almanya ile imzalanan işgücü anlaşması sonrasında gerçekleşen kitlesel işgücü göçleri önemli bir yer edinir. Başta geçici olarak planlanan bu göçler zamanla kalıcı hale dönüşmüştür. Böylelikle Almanya'da neredeyse beşinci nesle ulaşan bir Türk Diasporası varlığı meydana gelmiştir. Aynı zamanda Türkler, Almanya'daki en yoğun yabancı grubu oluşturur. Almanya'ya göç sürecinden gündelik ve çalışma hayatına oradan da ulus-ötesi kimliğin gelişimine dek Türkler Almanya'da birçok farklı tecrübeler edinmiştir. Bu tecrübelerin akademik çalışmalara da kaynaklık edebileceği fikrinden hareketle, bu çalışma, birçok anı ve edebi hikâyeden yararlanarak göçün kültürel kimlik üzerindeki etkisini anlamaya çalışmıştır. Pozitivist görüşlerin aksine romantik ve idealist fikirlerden müteşekkil olan hermeneutik görüşleri benimsemesinden dolayı yazının temelini anılar ve edebi hikâyeler oluşturur. Dolayısıyla Almanya'ya gerçekleşen göçün, oradaki gündelik ve çalışma hayatı ve ulus-ötesi kimliğin gelişimi anılar ve edebi hikâyeler üzerinden takip edildiği bu çalışmada bu sürecin aydınlatılmasından ziyade anlaşılması hedeflemiştir. Bu doğrultuda konuyla ilgili olan çeşitli görüşmelere, bireysel anılara ve romanlara başvurularak göç ve akabinde gelişen süreçler anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Almanya'ya göç, kültür, hikâye, anlatı, hermeneutik.

ABSTRACT

In the history of foreign migration of Turkey, mass labor migrations that took place after the labor agreement signed with Germany in October 1961 take an important place. These migrations, which were initially planned as temporary, became permanent over time. Thus, there was a Turkish Diaspora presence in Germany, which reached almost the fifth generation. Also, the Turks makes up the most intensive foreign group in Germany. From the migration process to Germany to everyday and working life, and from there to the development of transnational identity, Turks have

* Araştırma Asistanı. Göç Araştırmaları Vakfı, Ankara/Türkiye. E-posta: mmustafaiyi@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-3152-0757.

acquired many different experiences in Germany. Based on the idea that these experiences can also be a source for academic work, this work sought to understand the impact of migration on cultural identity, using many memoirs and literary stories. These memoirs and literary stories were used in accordance with the framework of understanding of hermeneutic views, as opposed to positivist views. Therefore, in this study, in which the migration to Germany, the daily and working life there and the development of transnational identity are followed through memories and literary stories, it is aimed to understand this process. In this vein, individual memories and novels were applied to the subject and tried to understand the processes that developed in migration and its aftermath.

Keywords: migration to Germany, culture, story, narratives, hermeneutics.

Giriş

Aydınlanma düşüncesi, öznenin evrensel özelliklerinden yola çıkarak insan tanımlamasını oluşturmaktadır. Yani aydınlanma fikri, öznenin sahip olduğu bilincin her insanda ortak olduğunu varsayarak modern insanın evrensel ve benzer olduğunu kabul etmektedir. Ancak günümüze değin değişen sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel yapılar insanı da etkilemiştir. Dolayısıyla bu değişimlerle birlikte Aydınlanma düşüncesinin tanımladığı ve idealize ettiği modern insan tanımının günümüz *cogito*'sunu (öznesini) izah etmekte yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Nitekim dünyada artan bireysel ve kitlesel göç hadiseleri toplumların da bizatihi dönüşümünü etkilemekte ve “klasik bireyin, rasyonalist episteme'nin ve Batılı *cogito*'nun zayıflamasına ve dağılmasına” neden olmaktadır (Chambers, 2014: 20). Bu nedenle Aydınlanma fikrinin geliştirdiği paradigmların insanın tanımlanmasında (hala başvuru bir tanımlama) olarak kullanılmasına rağmen, 21. yüzyılda, insanın çok kültürlü bir dünyada geliştirdiği pratikleri açıklamada yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

Göç hadisesiyle, insan ve toplumlar, farklı sosyo-kültürel dinamiklerle karşılaşarak dahil olduğu topluluğa, bulunduğu mekâna ve var olduğu kültüre uygun yaşama formları geliştirmektedir. Böylelikle insan, bu etkileşimler doğrultusunda diğer insanlarla müşterek yeni “sosyo-kültürel” formların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göç gibi sosyal dönüşümlerin sonucunda meydana gelen çok kültürlü mekânlar, farklı kültürlere mensup insanların aynı paydada buluşmalarını sağlamaktadır. Böylelikle farklı kültürel birikimlere sahip insanların etkileşimleri sonucunda insanların zihin yapılarının da etkilendiği iddia edilebilmektedir. Ayrıca İain Chambers (2014: 52) bu etkileşimlerin yani sıra farklı kültürlerin, tarihlerin ve deneyimlerin karşı-

laşmasının gerilimli bir pratik olabileceğini vurgulamaktadır. Göç hadisesi ile meydana gelebilecek insan etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan olumlu ve yahut da olumsuz bilinç dönüşümlerinin açıklanması için farklı felsefi yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla 21. yüzyılın çok uluslu, çok dilli, çok kimlikli ve çok kültürlü öznesi; Aydınlanma düşüncesinin savunduğu evrensel bilinç anlayışı çerçevesinde anlaşılması yetersiz kalabilecektir.

Kopernik devrimiyle ön plana çıkan doğa bilimleri, zamanla, sosyal bilimlerin yöntem anlayışını da etkilemeyi başarmıştır. Bu etkilenmenin sonucu olarak doğa bilimlerinin muhtevassından esinlenen antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve tarih gibi disiplinler insanı tanımlamayı çalışmıştır. Dellaloğlu, “evrenselleştirilmiş” sosyal bilim anlayışının 19. yüzyılın ürünü ve Fransız Aydınlanmacıların zihninde sosyal bilimlere karşılık gelen kavramın “insan doğasının bilimi” anlayışı olduğunu (2008: 4) ifade etmektedir. Nitekim Comte, önceleri “toplumsal fizik” olarak adlandırdığı sosyolojiyi, “sosyal fiziği” olarak tanımlamaktadır (Park ve Burgess, 1942). Her ne kadar bu tanımlamalar daha çok Fransız düşünürler tarafından kullanılmış olsa da sosyal bilimlerin gelişim aşamasında doğa bilimlerinden etkilenildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hermeneutik anlayışın insan tanımına göre, insanın doğasının olmadığı aksine insanın tarihinin ve iradesinin bir ürünü olduğu (Dellaloğlu, 2008: 4) kabul görmektedir. Buna ek olarak Dellaloğlu, hermeneutik anlayış doğrultusunda gelişen “insan biliminde” genellemeler ve evrenselleştirmelerin olmadığı, aksine özel ve tekil yaklaşımları içerdiği ve bir şeyi açıklamaktan ziyade anlamaya yönelik bir tavrı bulunduğunu (2008: 4) belirtmektedir. Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem* (Truth and Method) adlı kitabında anlamının ufukların kaynaşması olduğunu vurgulamaktadır. Buradaki ufukların kaynaşmasının anlamı; konuşan iki özne arasında anlama dayalı bir alışverişin meydana geldiği, kimsenin bu alışverişte kontrol sahibi olmadığı, kontrolün sohbetin kendisi olduğu ve böylelikle de konuşanlar arasında bir anlaşmanın meydana gelmesidir (Malpas’tan akt. Bauman, 2019: 92). Gadamer’e göre bu esnada öznelerin bireysel kimliğinden ziyade anlaşılmanın kendisi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla her insanı tikel ve özel olarak kavrayan ve izah eden hermeneutik tavrın oluşturduğu insan bilimlerinin (Geisteswissenschaften), Aydınlanma düşüncesinin insan hakkındaki genelleme ve kesin yargılarını içeren çıkmazını aşarak, 21. yüzyıldaki göç gibi global hadiseleri de kapsayarak insanın anlamlandırılması ve anlaşılmasında daha uygun olabileceği düşünülmektedir. Bu yazı bu iddiadan hareketle,

insanın tarih ve kültürün bir ürünü olduğunu ve insanın ele alınma biçiminin ise pozitivist yaklaşımlardan ziyade hermeneutik bir tavır ile olması gerektiğini yazının ilerleyen sayfalarında ele aldığı konu ile ortaya koymaya çalışacaktır. Böylelikle farklı kültürlerin, tarihlerin ve mekânların kaynaşmasının insan üzerindeki etkileri anlaşılabilir ve modern insanın evrenselliği üzerinden ilerleyen tanımlamaların aksine insanın sahip olduğu farklılıkların anlaşılması sağlanabilecektir.

Bu yazı genel olarak, Almanya'ya göç etmiş Türklerin başlangıçta geçici olarak planladıkları emek göçünün zamanla kalıcılığa dönüşmesiyle mesken ülkede ulus ötesi kimliklere sahip diasporik toplum haline gelen Türkleri konu edinmektedir. Bu yazı, farklı kültürlerle sahip grupların, göçün ardından aynı mekânsal düzlemde bir araya gelerek, etkileşimler sonucunda, ürettikleri kültürel dinamikleri görmeye çalışacaktır. Bu bağlamda kısaca Türkiye'deki iç ve dış göçün tarihi, ardından Ekim 1961'de Türkiye ile Almanya'ya arasındaki işgücü anlaşması sonrasında kitlesel olarak göç eden Türkleri ve son olarak da bu insanların ailelerinin Almanya'ya gelmesiyle diasporik bir topluma dönüşmeye başlayan süreç ele alınacaktır. Bu konudan hareketle, yazı, ilk olarak kültür, göç ve mekân bağlantısını; daha sonra tarihsel olarak Türkiye'deki iç ve dış göç ve iç göçün dış göç üzerindeki etkisine; akabinde 1960'larda Almanya'ya gerçekleşen emek göçünün dış göç tarihimizdeki yerine ve en son olarak da Almanya'ya gerçekleşen göç sürecinin "insanın tarih ve kültürün bir ürünü olduğu" anlayışından hareketle göç eden insanların anlattıkları anılar ve bu konu hakkında yazılan edebî kaynaklar üzerinden aktarılacaktır. Dolayısıyla görüşmelerden, anılardan ve edebiyattan yoğun olarak faydalanmış olan bu yazı Almanya'ya göçün edebiyata nasıl yansıdığını aktarmaktan ziyade bu hikâyeler üzerinden göç ve göçmenlik tecrübesinin anlaşılmasını sağlamaktır. Böylelikle bu yazı insan tanımlanmasındaki genel kalıpları aşarak sosyal bilimlerin anlama ve anlamaya dayalı bir tavır geliştirmesi gerektiğini savunmak ve insanın çeşitli tecrübelerine dair bir anlayışın geliştirilmesini amaç edinmiştir.

1. Kültür, Göç ve Mekân

Günümüzde insanın davranışını yönlendiren en önemli kültürel eğilim olan bireyleşme (Giddens, 1991) eğilimi daha sık dile getirilse de hala insanın bir sosyal varlık olarak toplum içerisinde toplumsallaşmasını (sosyalleşmesini) tamamladığı ve toplum tarafından etkilendiği bir gerçektir. İnsan, kimliğini oluşturup geliştirirken etkileşim halinde olduğu toplumun kültürel öğelerinden faydalanmaktadır. Modern sosyolojinin kurucuları arasından olan Durkheim'in, "toplumun bireylerden değil bireyin toplumdan doğ-

duğu” (Aron, 1994: 228) tespiti toplumun birey üzerindeki etkisine bir örnektir. Dolayısıyla birey hayatını idame ettiren içgüdüsel özellikleri¹ yerine etkileşim halinde olduğu toplumun kültürel öğelerinden beslenmek durumundadır. Aksi takdirde birey, toplumsallaşmasını sağlıklı şekilde tamamlamakta eksik kalarak bulunduğu topluma yabancılaşabilecek ve dışlanabilecektir.

Türk Dil Kurumu (TDK), kültür kavramını, “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” (URL-1) olarak tanımlanmaktadır. Hilmi Ziya Ülken’e göre kültür, “belirli bir toplumun karakterini meydana getiren fikirleri, bilgileri, bütün kültür sahalarını kaplayan ve onlara nüfuz eden inançları, tutum ve davranış tiplerini içeren bir sistemdir.” (1970: 185). Erol Güngör kültürü bir toplumun maddi ve manevi hayat tarzı olduğunu ve “bir topluluğun kendi hayatî problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hale getirdiği usuller ve vasıtalar olduğu, bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş bulunduğu hayat tarzının bütünü” (1995) olarak tanımlamaktadır. Britanyalı antropolog olan E. B. Tylor’a göre ise kültür, bireyin “bilgisi, imanı, sanatı, ahlakı, adetleri, ferdin mensubu bulunduğu cemiyetin bir parçası olması itibariyle edindiği” (akt. Kaya, 2002: 192) bir şeydir. Bu tanımlardan hareketle genel anlamda kültürü, bir toplumun hayatını sürdürürken edindiği, biriktirdiği ve nesiller boyunca da aktardığı manevi ve maddi unsurları içinde barındıran bir heybe olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca tüm bu tanımlamalarda kültürün, daha çok, birleştirici yönleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak kültürün sadece birleştirici özelliği olmamakla beraber aynı zamanda ayırıcı ve karşı tarafı ötekileştiren bir içeriğe de sahiptir. Arslantaş’a göre “kültür, genel olarak karşıtlarını da yaratmaktadır.” (2008: 105). Arslantaş, egemen kültürlerin karşısındaki ona başkaldıran kültürlerin meydana geldiğini ya da seçkin kültürün karşısında kitle kültürünün veya burjuvazi kültürü karşısında emekçi kültürünün yaratıldığını belirtmektedir (2008: 105). Bununla beraber ayrıca değişen coğrafî, tarihî, ekonomik ve sosyal şartlar kültürün dönüşüme uğramasına neden olmaktadır. Bu kültürel değişimler aynı zamanda toplumun değişen şartlara uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır. “Değişme ve gelişme, toplumsal yapının işleyişine devamlılık ve dina-

¹ İçgüdüler bilinçsiz olmakla birlikte evrensel bir düzeni yansıtır. Ancak insanların bilinçli davranışlarını açıklamada içgüdülerin yeri yoktu (King, 1995).

mizim kazandırmaktadır.” (Arslantaş, 2008: 107). Bu değişimlerin kaynakları olarak göç, küreselleşme, teknolojik gelişmeler gibi çeşitli etkenler kültürel gösterilebilmektedir. Dolayısıyla bir toplumun değişen şartlara uyum sağlayabilmesi için kültürel formlarında değişikliklerin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Tüm bunlardan hareketle kültür için hem birleştiren hem ötekileştiren ve aynı zamanda da durağan olmayan değişime açık bir kavram olarak söz etmek mümkündür.

Kültürel kimliğin oluşmasında tarih, mekân, ekonomi, toplum gibi faktörler etkilidir. Ancak aynı mekânı paylaşan bireylerin dahi farklı tarihi ve toplumsal tecrübelere sahip olmalarından dolayı kültürel kimlikleri farklılıklar içerebilir. Göregenli ve Karakuş'a göre, insanlar mekânı fiziksel bir gerçeklik olarak algılamaktan öte mekânı hissederek ve ona bağlanarak kendisini tanımlar (2014: 105). “Mekândan bağımsız bir kimlik düşünülemez” (Göregenli ve Karakuş, 2014: 105). Proshansky (1978), insanın mekânla kurduğu ilişkiyle beraber şekillenen kimliğini anlatan sürece “yer kimliği” adını verir. Ona göre, insanın zamanla gelişen kendilik duygusu yalnızca toplum içerisindeki ilişkilerle oluşmamakta aynı zamanda bireyin gündelik yaşamını tanımlayan birçok fiziksel ortam tarafından yapılandırılmaktadır (Proshansky, 1978). Ayrıca insanın kültürel kimliği, mekâna ait ya da mekân içerisinde ötekileştirilmiş hissiyle gelişim gösterir. Nitekim hemşericilik vurgusu insanların aynı mekânsal uzamın paydaşı olmasından meydana gelir. Bununla beraber vatan vurgusu da insanları ortak bir mekânsal uzamda buluşturarak kültürel kimliklerinin aynı olduğu vurgusunu güder. Buradan hareketle Bauman *Sosyolojik Düşünmek* adlı eserinde; farklı kültürlerle aynı mekânda karşılaşan yerel kültürün biz-onlar, içerisi-dışarı, yerli-yabancı, burası-orası gibi ayrımlar içeren söylemler ürettiğini vurgular (1999). Dolayısıyla göç, farklı kültürlerin aynı mekânsal düzlemde bir araya gelmesine neden olabilmektedir. John W. Berry farklı kültürlerin bir araya gelmesiyle uğradıkları dönüşümleri kültürlenme kavramıyla açıklamaktadır (2006: 13). Ona göre, dört farklı kültürlenme stratejisi bulunmaktadır. Berry'e göre bunlar; “asimilasyon, ayrılma, bütünleşme ve marjinalleşme” stratejileridir (Berry, 2008: 331). İain Chambers ise kültürel değişimlerinin “göç, kentleşme ve kültürel temas” (2014: 119) olmak üzere üç eksen boyunca gerçekleşir. Ayrıca Chambers, “şehirlerde yaşayan ve sayıları her geçen gün artan göçmen işçilerin” (2014: 148) küreselleşmeyle beraber artan kültürel değişimlerin sembolü olduğunu da iddia eder.

Göç hadisesini sadece bir insan hareketliliği veya bir yer değiştirme eyleminden daha çok bireysel, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olarak ele almak gerekir. Buradan hareketle göç, bir insanın veya toplumun kendi sosyal ve kültürel çevresinden başka bir topluma geçişini ve insanın bu geçiş esnasında tecrübe ettiği süreçlerin bütünü olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla göç, bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasi sınırların ötesine geçerek yeni yerleşim alanlarına ve farklı toplumlara doğru hareketidir. Dolayısıyla göçün ortaya çıkmasında, gelişmesinde, devam etmesinde ve son bulmasında ekonomik, toplumsal, siyasi, coğrafi, demografik, psikolojik birçok faktör etkili olur. Bu sebeple göç, sadece bir yer değiştirme veya sosyal hareketlilik olarak değerlendirilirse, bu hareketliliğe hem neden olan hem de sonuç olarak ortaya çıkan karmaşık etkenlerin bütünü ve göçle birlikte yaşanan bireysel ve toplumsal değişimleri anlamak zordur.

Kültürel temas sadece göçe tabi olan göçmen gruplara özel olmaktan ziyade göçmen gruplarla aynı mekânsal uzamda bir araya gelen yerli insanlar tarafından da tecrübe edilir. Bu etkilenme “bilgi, inanç, değer, sanat, din ve eğitim gibi manevi unsurlardan teknoloji, ekonomi, sosyal tabakalaşma, gruplar arası ilişkiler ve kurumları gibi maddi kültüre değin görülen değişimlerdir.” (Durugönül, 1997: 95). Dolayısıyla kültürel temasın sonucunda gerçekleşebilecek değişimlerin sosyolojik, ekonomik, politik ve kültürel etkileri, yaşam pratiklerimize dâhil olur. Ayrıca göçmen grupların (kalıcılığıyla birlikte) farklı kültürel kimliğe sahip gruplar arasında gerçekleşecek olan kaynaşmalar, kültürlerin dönüşümünü olanaklı hale getirir. Chambers, bu mekânların sahip olduğu gerçekliğini “çok biçimli, çok uzamlı ve diasporik bir gerçeklik” olarak tanımlar (2014: 127). Böylelikle kültürel değişimler zamanla kendini mekânsal uzamın içerisinde faaliyet gösteren düşünsel, bilimsel ve sanatsal alanlarda göstermeye başlar.² Bu bağlamda, 1960’lı yıllarda Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa’ya gerçekleşen işgücü göçleri ardından meydana gelen kültürel temaslar ve değişimler örnek gösterilebilir. Başta geçici olarak birkaç yıllığına planlanan ve daha sonra aile birleşimi ile buldukları bölgelerde kalıcı olmaya başlayan Türkler, süreç içerisinde yaşadıkları toplumun ve coğrafyanın bir parçası haline gelmişler-

² Her şehir ve bunların sakinleri, her geçen gün biraz daha fazla olmak üzere, farklı ama küresel referansları olan bir uluslararası ve ulus-aşırı sisteminin içine girmektedir. Pek çok kişi bu süreçlerin getirdiği sonuçları zihinsel olarak reddetmeyi seçebilir ve zaten ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve nefret içeren milliyetçilik her zaman için insanlara bir dil sunmaya hazırdır. Daha fazla bilgi için bk. (Chambers, 2014).

dir. Almanya'daki Türklerin kalıcı olması mesken ülkedeki çoğunluk toplumuyla etkileşime girmesini de beraberinde getirmiştir. "Bu etkileşimin kültürel değişime neden olması muhtemel bir sonuçtur." (Ekşi vd., 2015: 44). Dolayısıyla Almanya'daki Türkler buldukları yeni coğrafyanın ve toplumun bir parçası olmaya çalıştıkları kadar, içinden çıkıp geldikleri anavatanları ile de bağlarını devam ettirmeye çalıştıkları söylenebilir.

2. Türkiye'de Göç

1960'lı yıllarda Türkiye'den başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa'daki birçok ülkeye gerçekleşen işçi göçlerinin arkasında yer edinen nedenleri kavrayabilmek için öncelikle Türkiye'de 1950'li yıllarda meydana gelen ekonomik, siyasi ve toplumsal olayları anlamak gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hem Türkiye'nin ekonomik kalkınma için sermayeye ihtiyaç duyması hem iki kutuplu yapıya dönüşen dünyada ABD'nin Türkiye'yi yanından tutma hedefini gütmesi, Türkiye'nin ABD tarafından dış yardım almasına neden olmuştur. ABD'li yetkililer, Türkiye'nin tarımsal üretimde yüksek bir potansiyele sahip olduğunu düşünmeleri nedeniyle, tarıma dayalı bir yardım sunmuşlardır. Böylelikle 1947 yılında ABD tarafından Marshall yardımları devreye sokularak Türkiye'de tarımda makineleşmeyi desteklemek adına Türkiye'ye traktörler getirilmiştir. Bu sayede tarımdaki kalite ve üretimin artırılması hedeflenmiştir (Oktar ve Varlı, 2010: 9). Bu yardımların sonucunda traktörün köye girmesiyle birlikte insana duyulan ihtiyaç ve onun iş gücü, temel ihtiyaç olmaktan çıkmaya başlamıştır. İçduygu, bu hareketlenmenin 1950'li ve 60'lı yılların içgöç hareketliliğini meydana getirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca makineleşmenin yanı sıra İçduygu'ya göre, "göçe ivme veren etkenler arasında nüfus artışı, tarımdaki düşük üretkenlik, kırsal alandaki artan işsizlik ve eğitim nedeniyle kentlere yönelme" (İçduygu vd., 1997: 43) gibi faktörler etkili olmuştur. Tüm bunlardan hareketle 1950'lerden itibaren ülkedeki makineleşmenin (Keyder, 1998: 164) yanında kara yolu ulaşımının artması (Keyder, 1998: 164; İçduygu vd., 1998: 221) ve böylelikle kırdaki işgücünün boşa çıkarak kentlere yönelmesi (Belik Kıray, 1998: 153) Türkiye'deki göç hadisesini başlatmada etkili olmuştur. Sonuç olarak gerçekleşen kırdan kente göç hadisesi, Türkiye'yi (uzun yıllar) etkisi altına alan toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel dönüşümlere kaynaklık ettiği söylenebilmektedir.

1950'li yıllarda gerçekleşen içgöçün önemli bir kısmının İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere doğru olduğu anlaşılmaktadır (İçduygu vd., 1997: 44). Bununla beraber 1960'ta gerçekleşen dışgöç olayının da Türkiye'deki içgöçle bir yönüyle ilişkili olduğu söylenebilmektedir (Genel, 2013).

Türkiye’de 1950’li yıllar boyunca ivme kazanan köyden kente doğru göç hareketliliği sonraki yıllarla birlikte göçün dışarıya yönelmesine zemin teşkil ederek (Perşembe, 2005: 63) uluslararası bir boyut kazandığı (Canatan, 1990: 15) iddia edilmektedir. Bununla beraber bilinenin aksine, 1960’lı yılların başından Almanya’ya ve daha sonra da diğer Avrupa ülkelerine gerçekleşen işçi göçlerinin başlangıçta köyden değil aksine İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerden³ (Gitmez, 1979) ve göç eden işçilerin (bir ölçüde) kalifiyeli işçiler olduğu (Abadan Unat’tan akt. Gitmez, 1979) yapılan araştırmalarla⁴ ortaya koyulmuştur. Hatta o dönemde Cezayir ve Yugoslavya, yurtdışına işçi gönderiminin nitelikli işçi kaybına neden olduğu için süreci durdurma (Şahin Kütük, 2015: 611) kararı almıştır. Türkiye ise gönderdiği işçilerin, daha nitelikli olarak geri dönecekleri üzerinde durmuş ve bu işçilerin Türkiye’nin kalkınmasına yardımcı olabileceklerini düşünerek gönderdiği işçi oranını arttırmıştır⁵ (Abadan Unat’tan akt. Şahin Kütük, 2015).

³ Kent kesimindeki sanayi ve hizmet sektörleri, dışgöçün başlangıcını oluşturan işgücü alanları idi. Türkiye’de dışgöçe ilişkin ilk ve en önemli çalışma özelliğini şimdi de koruyan Abadan’ın verilerinde bu açıkça gözükmetedir. Abadan çalışması sırasında, 1964 Mart’ında B. Almanya’da bulunan 55.000 Türk göçmen işçisi, genellikle İstanbul yöresinden, daha nitelikli kesimden gitmekte idi. Abadan’ın örneklerinin ezici bir çoğunluğu (%41,1), gitmeden önce sürekli olarak İstanbul’da oturmakta (geçici oturanlar %45,7) idi. Ankara (%5,7) ve İzmir (%4,3) gibi en çok temsil edilen illerde bile yurtdışı göç oranı düşüktü. Ayrıca bu ilk çalışmada, dışgöçe katılanların ancak %18,2’sinin köylerden dışarıya gittiklerini; İstanbul-Ankara-İzmir dışındaki büyük kentlerden gidenlerin çok az sayıda olmamalarına (%5,7) karşın, nüfusu 2.000-100.000 arasındaki kasaba ve kentlerden gidenlerin daha yüksek oranda (%27) temsil edildiği görülmekte (Abadan Unat’tan, 1964 akt. Gitmez, 1979: 22).

⁴ Genelde yurtdışına gidenlerin %32’si tarımsal üretimden, %32’si ücretli sanayi işçiliğinden, %10 yöresinde bir bölümü tarım dışı özel imalattan giderken, yalnızca %9 gibi bir azınlık işsiz görünmektedir. Bu bulgu, yurtdışına göçün temel nedenlerinden birisi olarak işsizliği gören varsayımı doğrulamamaktadır. Bu bulgu, 1963 Abadan çalışmasında görülen %14 yöresindeki işsize yakın ve 1966 Tuna çalışmasında görülen %2,9 ve 1970 DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) bulgularındaki %4,2 yöresindeki “işsiz”den oldukça yüksekken 1971’de yapılan ve yüz yüze ilişki nedeniyle daha bir güvenilir gözükken Aker çalışmasındaki %11,4 “iş kitliği nedeniyle” biçiminde özetlenen orana daha yakın gözükmetedir (Gökdere, 1978: 138). 1975 yılında, yurtdışından dönmüş 1023 işçiden alınan bilgilere göre bu işçilerden ancak %9’unun dışarı giderken işsiz olduğunu gösterir (Gitmez, 1979).

⁵ Orhan Türkdoğan bu durumun Türkiye’nin arzu ettiği şekilde gerçekleşmeyeceğini aktarır. Türkdoğan’a göre endüstrinin yapısı gereği her işçinin çalıştığı fabrikada iş bölümü sonucunda sadece belirli bir parçayı yapmakla görevlidir. Bundan dolayı işçinin fabrikada yürütülen işinin sadece belirli bir kısmında görevli olduğu için işin genelinde uzmanlaşma fırsatına sahip değil (Türkdoğan, 1977: 90). Bu durum da Türkiye’nin arzu ettiği nitelikli ve kalkınmaya yardımcı olacak işçi profilinin gelişmediğini gösterir.

Türkiye ile Almanya arasında, 30 Ekim 1961’de, imzalanan işgücü anlaşmasının ardından Türkiye’den Almanya’ya gerçekleşen staj ve eğitim temelli bireysel göçler bu anlaşmanın ardından kitlesel işçi göçüne dönüşmüştür. Anlaşmanın imzalandığı yıla kadar Almanya’ya gönderilmiş 7000 Türk’ün sayısı, bir yıl içinde 18.558’e çıkmış, 1967’ye kadar da 204.000’i bulmuş ve 1972’ye geldiğinde ise yurtdışına gönderilen 500.000’inci işçi onuruna tören düzenlenmiştir (Gitmez, 1979: 18). Bu anlaşmada yer alan bir maddeye⁶ göre, Türklerin Almanya’daki kalış sürelerinin geri dönüş ve rotasyon usulüne göre belirlenmiş olmasıdır. Böylelikle işçilerin iki yıl sonra Türkiye’ye dönmesi ve rotasyon usulüyle yerlerini yeni işçilerin gönderilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla işçi hareketinin göçe dönüşmesini engellemek ve Türklerin Almanya’ya yerleşmesinin önünü kesebilmek adına işçi pasaportlarının en fazla üç yıl uzatabilecekleri, çalışma ve oturma müsaadelerinin ise ancak iki yılla sınırlı tutulduğu (Kaya vd., 2005: 1) anlaşılmaktadır. Bununla beraber diğer ülkelerle yapılan anlaşmalarda yer alan “yabancıların aile birleşimine imkân” hakkı, Türkler ile yapılan anlaşma metninden çıkarılmıştır (Kaya vd., 2005: 1). Böylelikle Türklerin Almanya’daki kalıcılığının önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Almanya’nın başta bu göçlere, sağlığı ve fiziği (en) iyi olan erkekleri tercih ettikleri dikkat çeken bir gerçektir. Gitmez; Batı’nın yalnızca en sağlıklıları, en az fire verecek güçte olanları istediğini aktararak sağlık testinin göç etmek isteyen işçilerin en büyük engeli olduğunu ifade etmektedir (1979: 51). Ayrıca Avrupa ülkelerinin daha sonra kadınları da tercih etmeye başladığı görülmektedir. Gitmez, “Batı dünyasında kadınların ücret ve emek eşitliği olmadığından, Anadolu’nun söz dinlemeye yatkın, çalışkan ve disiplinli kadınları Alman işverenlerinin gözünde önem kazanmakta” (1979: 53) olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber Alman işverenlerinin kadınları

⁶ Madde 9: İşçilerin Federal Almanya Cumhuriyeti’nde oturacakları yere varır varmaz, yetkili mahalli makamlara başvurmaları ve en geç üç gün içinde ve mümkünse işe başlamadan önce, o yerin yabancıların işlerine bakan makamlardan ikamet müsaadesi talep etmeleri lazımdır. İşçi, Federal Almanya Cumhuriyeti’nde *bir yıldan fazla çalışmak istediği takdirde*, hüviyet cüzdanının müddetinin bitmesinden bir ay önce ikamet ettiği yerin yetkili Çalışma Kurumu Teşkilatına müracaatla çalışma müsaadesi talep etmek mecburiyetindedir. Bu müsaadenin verilmesi Alman olmayan işçilerin çalışmasına ilişkin umumi talimatların hükümlerine tabidir. İşçi aynı zamanda ikamet müsaadesinin süresinin de uzatılması için yabancıların işlerine bakan yetkili makamlara müracaatla mükelleftir. *Bu müsaade iki seneden fazla bir müddet için verilmez.* Alman Kurumunun mahalli teşkilatı Türk işçilerine, bilhassa ilk intibak devresinde, genel mahiyette bilgi vererek yardım edeceklerdir (ÇSGB Uluslararası İşgücü Anlaşmaları, 2014: 18-19). Vurgular anlaşmanın asıl örneğinde olmamakla beraber yazarın konuyu izah etmek için tercih ettiği bir yöntemdir.

tercih etmesindeki bir diğer neden olarak da fabrikada “ince işlere daha yatkın” (Gitmez, 1979: 53) iş gücüne ihtiyaç duymalarındandır.

Değınildiği üzere başta hem Almanya'nın politikalarında hem de Türklerin zihinlerinde işçi göçünün birkaç yılla sınırlı olacağı düşünölmekteydi. Fakat Almanya'nın ihtiyaç duyduğu iş gücünün artmasıyla ve Türklerin de çalışma istekleriyle beraber göçün kalıcı bir şekilde dönüştüğü görölmektedir. Abadan Unat (2006), Avrupa'daki, özellikle Almanya'daki Türklerin tecrübe ettiği göçmenlik tecrübesini beş farklı döneme ayırarak incelemektedir. Abadan Unat, bu sınıflandırmasında her dönemin kendine has özellikleri olduğunu vurgulamakta ve ayrıca Türklerin değişen farklı sosyal ve siyasî süreçten hem etkilenen hem de bu süreci etkileyen faktör olarak Avrupa'da kendine yer edindiğini belirtmektedir. Abadan Unat, Avrupa'daki Türklerin göç tecrübesini şu şekilde dönemlere ayırmaktadır: 1. 1950'li Yıllar: Bireysel Girişimler ve Özel Aracılar, 2. 1960'lı Yıllar: İkili Anlaşmalara Dayanılarak Devlet Eliyle Düzenlenen “Artan İşgücü İhracı”, 3. 1970'li Yıllar: Ekonomik Kriz, Yabancı İşçi Alımının Durdurulması, “Turist” (İllegal) Göçmenlere Yasal Bir Statü Kazandırılması, Ailelerin Birleştirilmesi, Çocuk Paraları, 4. 1980'li Yıllar: Çocukların Eğitim Sorunları, Getto Yaşamı, Dernekleşme Hareketleri, Sığınma İsteklerinin Artması, Vize Zorunluluđu, Dönüşü Özendiren Yasalar, 5. 1990'lı Yıllar: Yabancılar Yasası, Yabancıların Kimlik Kazanması, Artan Yabancı Düşmanlığı, Etnik İşlemlerin Yaygınlaşması, Etnik ve Dinsel Derneklerin Yaygınlık Kazanması, Siyasal Hakların İstenmesi (Abadan Unat, 2006: 54).

Güleç ve Sancak (2009), bu sınıflandırmaya ek olarak, 2000'li yılların ardından değişen sosyo-politik bağlamı da kapsayacak şekilde bir ekleme yapmaktadırlar. Böylelikle Abadan Unat'ın sınıflandırmasına ek olarak “İslamafobi, Avro-Türkler, Göç Yasası, Entegrasyon Çalışmaları” adında altıncı bir başlık eklenmektedir. Bu sınıflandırmalardan farklı olarak Aksoy (2010) sınıflandırmasını yaparken daha çok değişen politik tutumların sosyal yaşantıya etkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Aksoy; 1961-1973 arasını Almanya'ya giden işçiler, 1973 sonrasını durdurulan işçi alımı sonrasında oluşan aile birleşimleri, 1983 yılı sonrasını yürürlüğe giren “Geri Dönüş Yasası” ile Türkiye geri dönenenler, 1990 sonrasını da farklı bir bakış açısı ve içerik kazanan göç olgusu ve etnik azınlıkların oluşması süreci olarak sınıflandırmaktadır (Aksoy, 2010).

Avrupa'ya göç sürecinde, Türkleri toplumsal manada etkileyen en önemli sürecin “aile birleşimleri” ile başladığı söylenebilmektedir.⁷ Bu süreç, bireysel manada gerçekleşen kültürel karşılaşmaların yaşandığı Avrupa'da artık toplumsal boyutta dönüşümlerin başlayacağına habercisi niteliğindedir. Geri dönme metaforuyla var olan Türkler, aile birleşimi imkânının ardından Avrupa'da kalıcı olmaya başlayarak diasporik toplum olmanın ilk adımını atmışlardır. Dolayısıyla Türkler zamanla Avrupa'da artık misafir işçi konumunda çıkarak oraya yerleşen, o ülkelerin sosyal dinamiklerini etkileyen ve oranın sosyal yapısından etkilenen bir topluluk haline gelmiştir.

3. Almanya'ya Göçün Hikâyeleri

3.1. Almanya'ya Göç

Göç ve göçmenlik, akademik bir inceleme alanı olmanın yanında ve ötesinde insanın yer aldığı derin hikâyelerin tecrübe edildiği ve duyguların keşiştiği edebi bir alan olarak da belirdiği söylenebilir. Türklerin 1961'de işgücü anlaşmasının ardından Almanya'ya gerçekleştirdikleri (başta geçici sonradan ise kalıcı bir özelliğe dönüşen) göç, Türklerin mesken ülkelere kendi yerel hikâyelerini de beraberlerinde taşımalarına neden olmuştur. Türkler, bir yandan anavatanın izlerini taşıyan bir özne iken bir yandan da mesken ülkenin öznesi olmaya başlamasıyla yeni bir hikâyenin kahramanı olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Türklerin Almanya'da gündelik ve çalışma hayatında karşılaştıkları birçok durum karşısında bazen kendi kültürel dinamiklerine, bazen Almanya'nın kültürel özelliklerine, bazen de her iki kültüre bir arada atıfta bulunarak hayatlarını idame ettirmişlerdir.

1960'lardan sonra bir söylenti yayıldı köylerde: Ağızdan ağıza, kulaktan kulağa büyüdü gitti: “Almanya'ya işçi gönderiyorlarmış”. (...) İşler ağırdı, ama “tatlıydı gavurun parası”. Derken paralar, havaleler sökün etti, transistörlü radyolar, kaset teypler, yeni giysiler, arabalar... (...) Almanya'da işçileşme sürecine girdiler. Mahalleler kurdular, dükkânlar, işyerleri, acenteler açıldı. Ekspor şirketleri, permiciler, avukatlar, çevirmenler, işçi ağları ortaya çıktı. On yılı aşkın bir sürede düzenlerini kurdular Avrupa'da. Kendileri değişir-

⁷ Ayrıca aile birleşimi sürecinin ardından Türklerin kalıcı olacakları anlaşılınca çeşitli sivil toplum kuruluşlarının dernekleşme süreçlerinin arttığı ve hızlandığı söylenebilir. Örnek olarak Almanya'da faaliyet gösteren ve Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) bağlı olan Diyanet İşleri Türk İslam Birliğinin (DİTİB) 1984'te kuruluş kararı alarak resmen 1985'te kurulması (Adıgüzel, 2011) gösterilebilir. Dolayısıyla Türk STK'ları ve derneklerinin çoğalması, aile birleşimiyle beraber gelişen Almanya'da kalma fikrinin, çeşitli dernekleşme faaliyetlerinin artması üzerinden de okunabilir.

ken içine girdikleri toplumu da değiştirdiler. Yeni yasalara, yeni yasaklara neden oldular (Livaneli, 1975).

Almanya'ya gitmek isteyen işçilerin en büyük engeli sağlık muayenesinden geçer not alabilmektir. Almanya'ya gitmek isteyenler, İstanbul'da bulunan Alman İrtibat Bürosu'na giderek Alman doktorlarının denetiminden geçmek zorundaydılar. Yeterli sağlık ve fizik koşullarına sahip insanlar ancak Almanya'ya gidebilme hakkını elde ediyorlardı. Bunlar da genç, sağlam, dinç ve güçlü olanlardı. Dolayısıyla Alman yetkilileri muayenelerde bu seçimi yapabilmek için insanın tüm vücudunu detaylı bir taramadan geçirmekteydiler. Gökhan Duman (2018), bu muayenelerde dışkıya dahi bakıldığını aktarır, hatta İstanbul'da muayenelerin sürdüğü sıralarda bazı insanların dışkılarının kaliteli olduğunu belirterek muayeneye girecek insanlara sattıklarını aktarmaktadır.⁸

Dört beş gün de İstanbul'a varıp bekledik. Çok sağlam adam istediklerinden Almanlar, Mecidiyeköy'deki yerlerinde sağmık hayvan gibi muayenemizi yaptılar. Alındıksa da belli etmedik. Maksat Alamancı olmak... (Füruzan, 2012: 155).

Ben inanmadım... Tüm bunları yaptık ya, yine de inanmadım ben; Almanya işi olmuşsa dedelerin güzelliğinden, bize olan iyiliklerindedir denmesine. Az mı korku çektim çünkü, bizi İstanbul'daki sağlık sınavına tuttukları o binada. Çırilçıplak soyup kığımızı kımızımıza, apışaramızdaki takımlarımıza baktılar hep... Bakanlardan biri de kadındı. Utandım. Yerlerin dibine girdim. Çenelerimizi iki elleriyle kanırtıp dişlerimize, ağızımızın içine de baktılar... Utandım; ne biçim işler yapmaktalar bize diyesi. Gücendim: Biz at mıyız, mal mıyız ki? Tüm bunları askerdeki gibi Türk olanlar yapsaydı, hiç de içim yanmazdı. Ama gavura da her yerlerimiz gösterilir miymiş? (...) Bir de, herkesler korkmaktaydılar: Eyvah bir sayrılık bulup bunlar bizi Almanya'ya göndermezse... Herkesler korkunca ben de korkmalara girdim. İşte o zaman dedelerin yüzünden mi kazandım ben sağlık sınavını bakalım? Boyumu ve kilomu ölçen doktorun biri;

⁸ Kayserili Mehmet Akyazı'nın namı almış yürümüş. Her sabah mesai saatine gelir gibi işçi adaylarının arasına gelip giriyor. Onun işi Almanya'ya değil, Almanya'ya gideceklerle. İsmi ortada dolaşıp durduğundan ya onu arayıp buluyorlar ya da yüzündeki sıkıntıdan bir ihtiyacı olduğu belli olan işçi adayının yanına yaklaşıp kulağına fısıldıyor. "Derdinin dermanı bende." İsmi gazetelere çıktıktan sonra iyice meşhur oluyor. Kazuratçı diyorlar ona. Beş yüze yakın işçi onun kazuratıyla muayeneye girmiş de daha bir tane elenen olmamış diye anlatılıyor saçak altlarında. Devamı için bk. (Duman, 2018: 15).

“bu ne boy, bu ne pos” anlamına “gut, gut” dediği gülerek benim için. Unutur muyum? (Dal’dan akt. Gitmez, 1979: 42).

Bu seçim aşamasından sonra sıra bu insanların göçüne geldiğinde, hem Türk yetkilileri hem resmî kurumlar giden işçilere bazı öğütlerde bulunmuştur. İş ve İşçi Bulma Kurumu’na⁹ atfedilen¹⁰ ve 1960’larda Almanya’ya giden işçilere verilen öğütlerden birkaçı şu şekildedir:

İşçi kardeşim, yabancı ilde yapacağın iyi iş de kötü iş de şahsına yüklenmez, memleketimize ait olur. Attığın her adımı ülkeni, bayrağını, şeref ve namusunu düşünerek at. İşini çabuk öğren. Vaktinde git. Tembellik etme. Verilen işi zamanında ve muntazam bitir. Aileni, evini unutma. Sürekli mektup yaz, kendini merak ettirme. Tutumlu ol, paranı sokağa atma. Artırtabildiğini evine gönder. Ama para biriktireceğim diye de gerektiğinden aşağı bir şekilde yaşama. Kimseden öteberi isteme, muhtaç olsan da belli etme. Parayla olacak işleri parasız yapmaya kalkma. Sağlığını koru. Sarhoş olma. Temiz giyin. Elbisende yırtık, sökük olmasın. Bağırarak konuşma, Türk’e yakışan, güler yüz ve tatlı dildir. Haksızlık karşısında hakkını ara ama kavga etme. Yalan söyleme. Yolun ve bahtın açık olsun (İş ve İşçi Bulma Kurumu, akt. Duman, 2018: 19).

Ayrıca dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü’nün de Anadolu Gazetesi vasıtasıyla Almanya’daki işçilere seslendikleri bilinmektedir.¹¹ Habere göre Gürsel, işçilerin yurtdışında Türk milletini temsil ettiklerini, bu nedenle gurbetçilere ciddiye ve çalışkanlığı meşale gibi ellerinden tutmalarını tavsiye ettiği belirtilerek Avrupa ile Türkiye arasındaki mesafeyi süratle kapatmak için memleketin kendilerinden çok şey beklediğini (Genel, 2013: 320) vurgulamıştır. İnönü’nün ise işçilere hitaben, hükümetin işçilerle yakından ilgilendiğini ve kısa zamanda geniş ve yeterli bir yurtdışı teşkilatının kurulacağı sözleri verdiği (Genel, 2013: 320) aktarılmaktadır. Sıra Türk işçilerinin Almanya’ya göçüne geldiğinde bu işçilerin en temiz ve şık kıyafetler giyinerek mesken ülkeye doğru yol aldıkları dikkat çekmektedir.

Yandaki kompartımanlara baktı. Hepsinin ışığı yanıyordu ve hepsinde birbirine benzeyen garip bir görüntü ilgisini çekti. Gündüz ko-

⁹ Şimdiki adıyla İŞKUR.

¹⁰ Bahsedilen belgenin aslı henüz tartışmalı olmasına rağmen dönemin siyasilerinin açıklamasıyla paralellik göstermesi nedeniyle bu yazıda kullanılmıştır.

¹¹ “Almanya’daki Türk İşçilerine Gürsel ve İnönü mesaj yolladı” (01.08.1963). Akt. (Genel, 2013).

ridorda konuşurken gördüğü bütün Türkler, bir baloya gider gibi giyinmişlerdi. Hepsinin sırtında lacivert takım elbise, ceket ceplerinde beyaz mendil vardı. Kırmızı kravatlar takmışlardı. Takım elbiseler üstlerinden kaçıyordu. Saçlarını sıkıca taramışlardı. Gümrük istasyonunda gecenin saat birinde gizli bir toplantıda ya da bir tiyatro oyununda gibiydiler. Polislerle tartışıyor, yarım yamalak bir şeyler anlatıyorlardı. (...) Tren kalktı. İstasyonun cılız ışıkları altında, soğuktan büzülmüş, lacivert elbiseli, kırmızı kravatlı insanlara baktı Berat son kez. Birbirlerine sokulmuş duruyorlardı. İyiden iyiye çaresizdiler... (Livaneli'den akt. Gitmez, 1979).

Türk işçilerinin Almanya'ya çalışmaya gitmelerindeki hedefi "Almanya'ya git, yağmur yağarken, eller gibi biz de dolduralım testimizi." (Dayıoğlu, 2018: 38) ifadesi aslında bir ölçüde açıklamaktadır. Bu göçün amacı bir süreliğine gidip çalışarak para biriktirmek ve memlekete geri dönüldüğünde bir ihtiyacı karşılamaktır. Ancak her Almanya'ya gidenin ihtiyaç tanımı birbirinden farklıdır. Kimine göre göçün motivasyonu, "bıçkı makinasi" (Dayıoğlu, 2018: 38), "tarla parası" (Sayar, 1977: 38), "traktör" (Sayar, 1977: 90), "kasabada çok odaları olan saray gibi ev" (Dayıoğlu, 2018: 48) "köyün ortasına bir konak" (Bahadınlı, 1978: 51) veya "bir araba, kamyon, kuluçka makinası"yken (Ağaoğlu, 2015: 225.), kimine göre ise sadece bir "kürk almak"tı (Nocera, 2018: 34). Ayrıca kendisini kültürlü, durumu iyi ve 60'li yıllarda İstanbul'da gündelik hayatında vapura binip adaları gezdiğinden, sık sık sinemaya gittiğinden bahseden bir kadın, göçün gerekçesi olarak İstanbul'da çok sıkıldığını ve "yapılacak başka bir şey yoktu!" diyerek yeni yerler görmek için işçi göçüyle göç ettiğini belirtmektedir (Nocera, 2018: 34). Tüm bu nedenler gözü önüne alındığında göçün tek bir gerekçe ile yapıldığını iddia etmek zor görünmektedir.

Zamanla Almanya'da yaşayan Türk ailelerinin, göç etmeden önceki sosyo-ekonomik durumlarına nazaran daha iyi bir refah düzeyine kavuştukları söylenebilir. Bu durum ise bu insanların izin dönemlerinde anavatanlarına gelişlerinde açıkça görülmüştür. Gitmez, "Almanya'daki Türk ailelerinin yaşam biçimleriyle, harcamalarıyla, tüketimdeki savurganlığı geçmiş yoksulluğunun öcünü alırcasına, yeni bir 'ara sınıf' tutumu içinde" (1979: 157) olduklarını belirtir. Türkdoğan da Almanya'daki Türk işçilerinin Türkiye'den ayrılırken kendilerini bir "hiç" olarak gördüklerini ve ülkelerine dönerken de "hiç" olmadıklarını ispatlamak için ülkelerine zengin olarak dönmek istediklerini (1977: 82) söyler. Üstün (1975) Türk ailelerinin bu tavrını, bir "var olma" gösterişi olarak ifade eder. Bu insanların bu tutumları göç motivasyon-

larına da yansımıştır. Birçok anı ve edebi hikâyede bu insanların kazandıklarının gösterme niyetini içlerinde barındırdıkları görülür. Bunun en açık göstergesi ise memlekete “kendi arabasıyla” gitmektir.

Tutkularını, yıllardır içlerinde gezdirdikleri özlemleri taşıyorlar. Sonuna kadar açılmış olan teyplerdeki müzik değildir. Bir var değildir. Teyplerinin “var” olduğunu teypsiz radyosuz kişilerden olmadıklarını bildiriyorlar, bir üst sınıfa geçmenin sevincini haykırıyorlar... İpek böceğinin kabuğundan çıkıp kelebek olması gibi tıpkı... Geleceklerini, korkularını, umutlarını, şehvetlerini, dallamışlar geliyorlar... (Üstün, 1975: 19).

Bir araba hem istikbal hem şan ve şeref... Köylü benimle eğlenirdi. Kim ki beni adam yerine koymadı, şimdi kendi çulsuzlukları yanlarına kâr. Benimle eğlenmeleri yanlarına kâr. “İncegül Bayram, De-loğlan, ayrıntı yok içmeye” öyle mi? Görün artık. Bozum olacaksınız, bozum (Ağaoğlu, 2015: 146).

Ama bu gidişle arabasızlıktan hepimizin canı çıkacak. Kör topal bir tane de sen al. Düdüğü ötekiler gibi yorgun öküz sesine benzemesin. Çılgın kısrağ gibi bağırsın... Arkasından çıkan duman bol olsun. Ta Gedip Tepe’den aşınca herkes anlasın Tığlıların Ruşen’in geldiğini. Bakalım sana da selâm duracak mı gayrı köyün büyükleri?.. (Hekim, 1992: 78).

Daha üçüncü yılda Salim’in altında bir Opel’le izne geldiğini, Denizli, İzmir, Burdur, Antalya gezip tozduğunu, karıyı kızı toplayıp götürdüğünü, yirmi üç yıldır dönmediğini, Burdur’dan ev, Denizli’den dükkân, İzmir’den arsa aldığını, “Yalama Salim” adının unutulup Salim Efendi diye çağrıldığını, giyimiyle, yiyimiyle Türkiye’nin efendilerine benzediğini yeniden yeniden düşündü... (Baykurt, 1986: 109).

3.2. Gündelik Hayat ve Çalışma Hayatı

Almanya’ya giden Türklerin sosyo-ekonomik durumlarında bir iyileşmenin söz konusu olduğu rahatlıkla görülebilmekte ancak bu insanların anavatanındaki refah seviyelerinin artmasının en temel nedeni mesken ülkede yoğun ve ciddi bir çalışma hayatlarından dolayı mümkün olabilmiştir. Hatta bu çalışma hayatlarının insanüstü şartları taşıdığını belirtmek de yanlış olmaz. Birçok anı ve edebi hikâye Almanya’daki çalışma hayatının yoğunluğunu farklı karakterler üzerinden aktarmaktadır.

İlimlerim eridi açlıktan. Yok da mı yemiyorsun? Ne gezer. Var da yemiyorum. Daha doğrusu yiyemiyorum. Bizim millet, şu Alaman milletinin yediğinin, içtiğinin yarısı kadar yiyip içse, size para değil, mektup gönderemez... (Sayar, 1977: 137).

(...) Biriktiriyordu parasını... Korkunç bir tutku ile biriktiriyordu. Olağanüstü bir çaba harcamaktaydı. Günlük gideri hiçbir zaman on markın üstüne çıkarmazdı. İki mark yatak için, dört mark yemek için, dört mark da her bir şey için... Kimi aylar daha da düşürdü giderini. Özellikle Türkiye'den döndüğü aylar, getirdiği bulgurlarla, nohutlarla, mercimeklerle yaşardı. Yalnızca yağ, soğan ve ekmeğe alırdı dışardan. O aylarda iki yüz marka bütün bir ayı kapattığı olurdu. Yılda on iki bin marka yakın parayı böyle biriktiriyordu... (Üstün, 1975: 130-131).

İş mi dediniz Madam, demişti Selman Korkmaz. Bu sözü her dilde bilirim ben. Bütün gün çalış, akşamı bulunca da devresi günün gücünü toplamak için ye, uyu... Bana iş demeyin anacığım. Ne ettiğimiz var ki ondan başka? (Füruzan, 2017: 128).

Buraya gelen Türkler yardımcı işçidir. Öteki işçilerin beğenmediği veya ağır bulduğu işleri yaparız. Fabrika süpürmek, makine temizlemek ve hatta tuvalet yıkamak. Adamlar deli mi makinelerini bilmeyene teslim etsinler. Ağır iş, düşük ücret. İşte bu yardımcı işçi demektir (Hekim, 1984: 162).

Yani insan, insanı değil, iş insanları kontrol ediyor. Bu bakımdan, uygulanan bant sistemiyle, Almanya'da işçinin kazancı, kendisinden bir önceki işçinin çalışkanlığına bağlanmış. Neticede para kazanmaya mecbur olan her insan, yekdiğerinin tembelliğini affetmiyor (Yıldız, 2012: 39).

Geçici süreliğine olan çalışma düzeninin değişerek kalıcı hale dönüşmesi ve aile birleşimi imkânının mümkün olması ile Almanya'daki Türklerin kamusal alandaki görünürlüklerinin arttığı söylenebilmektedir. Bu zamana kadar, genellikle, işçi yurtlarında (heim) kalan Türkler, aile birleşimiyle birlikte apartman dairelerinde kalmaya başlamışlardır. Abadan Unat (1964), işçi göçünün ilk yıllarında Türklerin homojen, kamusal alanda daha az görünür olduklarını ve geriye dönüş efsanesini taşıdıklarından dolayı araştırma konularının daha çok ekonomik ve kültürel sermaye odaklı olduğunu belirtmektedir. Ancak Türklerin kalıcı olması ve böylelikle de kamusal alandaki görünürlüklerinin artması ile araştırma konuları "kültürel çatışma", "kültür

şoku”, “kültürel kabullenme”, “arada kalmışlık” ve “kimlik krizi” gibi kavramlar üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Abadan Unat, 2006). Dolayısıyla Almanya’daki Türklerin bireysel manada tecrübe ettikleri göç süreci aile birleşimi hadisesi ile toplumsal bir boyut kazanmaya başlamıştır. Ayrıca bu süreçle beraber Alman toplumuyla olan ilişkilerin toplumsal düzleme taşınması, kültürel farklılıkların belirginleşmesi ve karşılıklı farklı kimliklerin etkileşiminin artması Almanya’daki Türk toplumun üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Hanım ile çocukları yanıma aldıktan sonra, şehir dışında bir ev tuttuk. Arabamız da var. Gidiş, geliş kolay oluyordu. İki sene kadar hanımı çalıştıramadık. Malum, biz Türk’üz. Öyle hanımın çalışmasını pek fazla istemeyiz. Fakat sonraları eş-dost muhalefet ettiler. Burada herkes çalışıyor, hanımı çalıştırmamak Türkiye’de dediler. Böylece hanımı da işe soktuk. (...) Çocuklar büyüdükçe masraflar da arttı tabii. Okula gidiyorlardı. Arkadaşları Alman’dı. Mecburen arkadaşlarının ayakkabısından, elbisesinden almak zorunda idik. (...) Orada genellikle Alman ailelerle görüşürdük. Yaşamımız normaldi. Almanlara karşı gururumuzu hiç bırakmadık. Giyimimiz, kuşamımız onlardan farklı değildi. Ama çocuklarımıza hem Alman adetlerini hem de Türk adetlerini eksiksiz öğrettik (Gitmez, 1979: 102).

Göçün ilk zamanlarında her iki eşin çalışıyor olması çocuklarla beraber vakit geçirmeye sürelerini belirgin şekilde azaltmıştır. Örneğin vardiya usulü çalışan kadın ve erkeklerin birlikte çalışma imkânları dikkate alınmadığı takdirde, aile hayatı bundan olumsuz etkilenmiştir (Yıldırım, 2007: 968). Ebeveynlerin aynı anda çalışması durumunda çocukların bakımı genelde Alman bakıcılar tarafından yapılırdı. Böylelikle çocuk, bakıcının ilgisi doğrultusunda yetiştirilmektedir. Hatta zaman zaman bu çocukların Almanya’nın milli ve dini bayramlarını kutlama isteği olduğu görülmektedir (Dayıoğlu, 2018). Bu ise bir ölçüde çocuğun, ailesinin kültürel değerlerinden ayrışmaya başladığını göstermektedir. Ayrıca her iki ebeveynin yoğun olarak çalıştığı ailelerde ebeveynlerin çocuklarının eğitimi noktasında pek ilgilenememektedirler. Bunun iki önemli nedeni vardır; biri ailelerin uzun çalışma saatleri bir diğeri de ailelerin yeterince Almanca bilgisine sahip olmamalarıdır. Bu iki neden ailenin çocuğun eğitimi noktasında yetersiz kalmasında etkili olmuştur. Bu tarz tecrübelerin daha çok ikinci kuşakta meydana geldiği söylenebilir. Birinci kuşak olan yani ilk gidenler, yoğun çalışarak bir an önce anavatanına dönme niyetine sahiptiler. Dolayısıyla para kazanıp dönme bilincinde

olan bu kuşak başka konulara pek fazla ilgi duymamıştır. Aile birleşiminin ardından Almanya'ya gelen veya Almanya'da doğan çocuklar, ikinci nesli oluşturmaktadır. Bu nesil ise daha çok arada kalmış “kayıp nesil” olarak adlandırılmaktadır.

Bizim hükümet, bazı kentlerde, işçi çocukları için Türkçe kursları açmış, Türkiye'den öğretmen yollamış. Çocuklar orada Türkçe okuma yazma ile tarih falan öğreniyorlarmış. Din dersi alıyorlarmış, iyi hoş ama burada öyle kurs murs yok. Karımla düşünüp taşındık, bir çıkar yol bulamadık. Sonunda çocuğu semtimizdeki Alman okullarından birine vermek zorunda kaldık. İki yıl orada okudu. Sekiz yaşına gelmişti. Ama Türkçe okuyup yazma bilmiyordu. Ne dininden ne de milletinden haberi vardı. Anasını çoğu kez , “Mutti” diye ünlüyordu. Birçok konuda, Alman çocuklar gibi düşünüp olaylar karşısında onlar gibi davranıyordu. Çocuğun bu tutumu, bizi üzüyordu. Ama çaresizlikten ses çıkarmıyorduk. Bir gün okuldan sevinerek eve geldi. Hoplayarak zıplayarak anasının boynuna sarıldı: “Noel geliyor! Arkadaşlarım evlerinde çam ağacı süsleyecekler. Bana da ağaç alın, onlar gibi yapmak istiyorum. Belki gece Noel baba gelir, yatağımın başucuna, armağanlar bırakır” dedi. Aklım başımdan gitti. Çocuğu önüme oturtup Noel ağacı süslemenin Hristiyan âdeti olduğunu anlattım: “Biz Müslümanız, bizde böyle şeyler yapılmaz” dedim. “Bana ne, bana ne” diyerek omuz silkti (Dayioğlu, 2018: 87).

İkinci kuşak bir Türk'ün anlattığına göre (Çelik, 2008: 124), gençlerin bu şekilde kendisine, ailesine ve kültürüne yabancılaşmasında ebeveynlerin büyük etkisi vardır. Ona göre, para kazanmak için sürekli çalışan anne ve babanın çocuklarla ilgisiz kalması çocukların aileden herhangi bir eğitim alamamalarına neden olmuştur. Böylelikle ailelerin gençlere ilgisiz kalması çocukların kişisel gelişimini de etkilediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında özellikle birinci kuşağın zihnindeki geri dönüş motivasyonu nedeniyle aileler eğitimden ziyade gerekli parayı biriktirip bir an önce dönme niyetindedirlerdi. Dolayısıyla bu motivasyon da ailelerin eğitimi uzun vadeli olarak düşünmeyerek belirli bir seviyeden sonra evlatlarının çalışmasının aile tasarruflarını olumlu etkileyeceği fikrine yöneltmiştir.

Almanlar genelde Türklere karşı içlerinde iyi şeyler beslemiyorlar. Gerçi bunda Alamanların biraz katkısı olmuştur. Kendi çalışmadıkları ağır ve pis işlerde biz çalıştık, ama Türk çocuklarının bu duruma düşmesinde birince sorumlu bence aile yapısı... İkinci kuşak kayıp

kuşak, onlar çalışmaktan eve ve çocuklara ilgi göstermediler. Çocuklar evde eğitim ve huzur bulamıyorlardı, sokakta büyüyorlar ve eğitiliyordu. Sokaklar ise kötülüklerle doluydu. Ben kendim de her pisliği yaşadım, her şeyin içinde oldum. Eğer ailelerimiz bize zaman ayırsaydı, bizimle ilgilenselerdi, ailede huzur olsaydı, Türk çocukları böyle olmazdı... (Çelik, 2008: 124).

Kazancım iyi Kâzımcığim, ayda elime 1800'e yakın geçiyor. Oğlanların ikisi ekmek fabrikasında, biri de yanımda çalışıyor. Onlarınkı de caba. Büyük oğlanın fikrini çelmişler, okula git diye. (...) Bu yaşında 700 DM kazanıyor, okula gitse 700 marktan olacağız hem de masrafı cepten çıkacak. Burada zaten temelli kalacak değiliz (Ören, 1980: 78).

Almanya'da okula yazdırılan Türk çocuklarının özellikle ikinci kuşak olanların Alman diline yeterli derecede hâkim olamamalarından ötürü okulda (zaman zaman) sorunlar yaşadıkları (Başkurt, 2009: 90; Şahin Kütük, 2015: 627) dikkat çekmektedir. Bunun nedenlerinden biri, bu çocukların Türkiye'de doğup çocukluğunun bir kısmını orada geçirdikten sonra aile birleşimi süreciyle Almanya'ya gelmelerindedir. Bu gençler Almanya'ya geldikten sonra dili öğrenmekte zorluk çektikleri için eğitim seviyeleri kısmen de olsa üçüncü ve dördüncü kuşağa göre düşüktür. Ayrıca yeni nesillerle beraber Türklerin Almandada olan yeterliliklerin bir önceki nesle nazaran arttığı söylenebilir. Almanya'da çalışmış ve 61 yaşında olan bir kadın işçinin anlattıkları Türk çocuklarının Almandayla olan ilişkilerinin hayatlarındaki etkilerini açıkça göstermektedir:

Biz Almanya'ya geldiğimizde çok çalıştık, bazen iki işe birden gittik para biriktirelim diye. Çocuklar da evdeydi, okul çağında okula gittiler ama dilleri yeterli değildi, dili olmayınca çocukları geri zekâlı yerine koydular, onlar da mecburi süreyi tamamlayana kadar hep okuldan kaçtılar, en sonunda da bıraktılar. Beşi de işçi oldu. Şimdi onlar çocuklarını okutmak istiyorlar. Torunlarımla dil sorunu yok. Onlar kindergartena gittiler, 3 yaşından itibaren dil öğrendiler. Şimdi biri üniversitede diğeri de lisede okuyorlar. Dil sorunu olmadığında çocuklar okuyorlar (Şahin Kütük, 2010: 113).

Almanya'daki Türklerin yeni nesillerle birlikte Almandada olan yetkinliğin artmış olmasına rağmen Alman eğitim sistemi içerisindeki kurumsal ayrımcılık bariyerini zaman zaman aşamadıkları görülmektedir. Hatta öyle ki Kovid-19 aşısının geliştirilmesinde önemli çalışmaları olan Prof. Dr. Uğur

Şahin de öğretmenleri tarafından düşük bir eğitim seviyesi sunan ve meslek okulu sayılabilecek Hauptschule'ye yönlendirilmiştir. Ancak Şahin'in Alman komşusu sayesinde akademik gelişim için elzem olan Gymnasium okuluna yerleşebilmiştir. Eğitim kurumlarının temelinde yatan ayrımcılık bariyerini Mechtild Gomolla ve Frank-Olaf Radtke, 1990'lı yıllarda Almanya'nın Bielefeld şehrinde yürüttükleri ampirik çalışma (2009) ile ortaya koymuşlardır. Bu çalışma, öğrencinin iyi veya kötü olmasını okul kurumunun ürettiğini ortaya koymaktadır. Gomolla ve Radtke, çalışmalarında, ayrımcılığın dolaylı olarak okul örgütünün resmî ve işlevsel prosedürleri üzerinden gerçekleştiğini belirtmektedirler.

Alman müdür, “Ancak bir meslek okulunu başarır, ötesine bilgileri yetmez,” dedi. “Peki, gayretle çalışsa, isteklidir, sayın bay müdür,” deyip ricacı oldum. “Zordur” diye kesti attı. “Sizin çocuklarınız buralara uyamıyor bayan,” dedi. “Dilleri yeterli sayılmaz. Oğlunuz adına meslek okulu en yerinde seçimdir (Füruzan, 2017: 166).

Castles ve Miller'a (2008) göre, göçü eleştiren kesimler argüman olarak göçmenlerin, başka bir ifadeyle, etnik azınlıkların ekonomik refaha, kamu düzenine ve ulusal kimliğe zarar verdiğini ifade etmektedirler. Onlara göre göçmenlerin aslında “kendilerinden korkan insanların bir ürünü” olduğunu eklemektedirler. Castler ve Miller'ın bu vurgusu, Günter Wallraff'ın *En Altta-kiler* (1986) eserinde de dikkat çekmektedir. Wallraff (1986), bir Alman olarak, yabancı işçilerin (özellikle Türklerin) Almanya'da tecrübe ettikleri ayrımcılık, ırkçılık ve ötekileştirici tutumları anlamak için kılık değiştirerek bir Türk işçisi kılığına girmiştir. Wallraff bu çalışmasında, Almanya'yı kastederek, demokrasinin var olduğu ülkede aslında aleni bir “ırk ayrımcılığının” (1986: 17) yaşandığını; yabancı işçilerin en kötü ve tehlikeli işleri yapmak zorunda bırakıldığını (1986: 91, 97, 98, 226), bu işlerin yapılmasında gerekli önlemlerin alınmadığını ve hayatlarının tehlikeye girdiğini (1986: 221-256) vurgulamaktadır. Wallraff gündelik hayatta dahi yabancı işçilerden çekinildiğini şöyle aktarmakta: “tıklım tıklım dolu bir otobüste, yanındaki yerin boş kalması insanın içini sızlatıyor. Demek o sözü çok edilen yabancıların entegrasyonu, topluma kaynaşması, kamu taşıma araçlarında bile gerçekleşmemiştir.” (1986: 24).

3.3. Ulus-Ötesi Kimliğin Gelişimi

Aras Ören, Almanya'yı kastederek, babası ile kendisinin nereye ait olduğunu sorgulayan “şimdi benim gurbetim nere, sılam nere? / benim sılam babamın hala gurbeti” dizeleri bir nevi Türklerin Almanya'da kalıcı olmaya

başlamasıyla beraber kimlik üzerinde meydana gelmeye başlayan düşüncelere örnek niteliğindedir. Bununla beraber bu şiir bir süreliğine planlanan göçlerin kalıcı hale dönüşmesinin ve mesken ülkeye alışılmanın bir dile getirilişidir. Özellikle 1980’li yıllara ait birçok anı ve edebi hikâyeye baktığımızda aile fertleri arasındaki bu tarz diyalogların yaşandığı görülmektedir. Bu diyalogların daha çok birinci ve ikinci kuşak arasında geçtiği söylenebilir. Bu diyaloglar geri dönme niyetiyle Almanya’ya gelmiş olan birinci kuşak ve henüz nereye ait olduğunu tam olarak kestiremeyen ve mesken ülkeye alışmış olan ikinci kuşak Türkler arasında yaşanmaktadır:

- Geleneğimize göre suyu verecektin; biz Türk’üz!
- Ah baba! Türk’üz ama yıllardır Almanya’dayız!
- Bağırma! Almanya’dayız ama Alman değiliz!
- Baba her gün buranın kültürünü alıyoruz!

(...)

-Dinle baba! Sen de yaşlı değilsin! Hasta ve sakat hiç değilsin! Biz okulda öğrendik: 1) Yaşlılara; 2) Hastalara; 3) Sakatlara yardım edilir. Öğretmen böyle söyledi. Sen işini kendin yapabilirsin... (Baykurt, 1993: 15).

Ama anne, siz de beni anlayın biraz! Sizler için burası nasıl yabancıysa, gideceğiniz yer de benim için o kadar yabancı. Yaşantısı, dili her şeyi yabancı bana! (Bilge, 1986: 111).

Bu diyalogların yanı sıra bir gün Türkiye’ye dönünce kullanılmak üzere yıllarca pakette duran yemek ve çay takımları ve örtüler gibi eşyaların yıllar sonra dönüş gerçekleşmeyince paketlerden çıkartılması (Ulutaş, 2013: 245) gerçeği de Türklerin mesken ülkedeki kalıcılığını göstermektedir. Ayrıca Almanya’daki Türklerin kalıcı olduklarını gösteren bir diğer önemli gösterge de bu insanların anavatanın yanı sıra mesken ülke özelindeki üretim ve tüketim alışkanlıkları üzerinden de görülmekte ve aynı zamanda Türklerin Almanya’ya dair tasarrufların artması da ayrıca bu niyetin bir göstergesidir.

Daha birkaç yıl öncesine kadar insanlar kesinlikle mobilyalara para harcamak istemezken yetmişli yılların ikinci yarısında burada, Batı Almanya’da, Türk mobilyalar açtı. Önceden sadece ileride Türkiye’de kullanılabilecek eşyalar alınırdı, mesel televizyon, müzik seti vs. Ama sonra Türkler buraya yerleşme fikrini kabul etmeye başladı hatta sonunda yaşadıkları küçük daireleri bırakıp daha geniş evlerde oturmaya karar verdiler (Nocera, 2018: 189).

Almanya'daki Türkler hem mesken ülkenin hem de anavatanın kültürel değerlerinden beslenerek kimliksel aidiyetlerini geliştirmektedirler. Böylelikle yeni bağdaştırıcı kültürlerin meydana gelmesini (Güney vd., 2013: 254) sağlamaktadırlar. Dolayısıyla yurtdışındaki Türkler sosyalizasyonlarını mesken ülkenin sosyo-kültürel özelliklerinin yanında, etnik, ulusal, millî, dinî ve kültürel kimliklerine de atıfta bulunarak tamamlamaktadırlar. Almanya'da dördüncü hatta beşinci nesle ulaşan Türkler özelinde baktığımızda bu insanların her iki ülkenin kültürel motiflerini tecrübe ettikleri ve ulus-ötesi bir kimlik gelişimi kaydettikleri söylenebilmektedir. Onur Bilge Kula, üçüncü kuşak Türk gençlerinin kültürel kimlik oluşumunun “çok-katmanlı, çok-etmenli ve çok-yönlü” diasporik bir ortamda (Kula, 2012: 17) gerçekleştiğini belirtmektedir. Kula'nın bu tanımı sadece üçüncü kuşaktan ziyade dördüncü, beşinci ve yeni yetişen kuşaklar için de genişletilebilmektedir. Meier-Braun (akt. Abadan Unat, 2006) Türklerin anavatan ve mesken ülke aidiyetleri arasındaki ilişkiyi “seyahat” bağlamında şu şekilde aktarmakta:

Her gün Türkiye'den Almanya'ya seyahat ediyorum. Sabahleyin ana-babamın evini terk ettiğim zaman, aslında Türkiye'den ayrılıyorum. Okula, arkadaşlarıma gidiyorum, o zaman Almanya'dayım. Akşamları eve dönünce yine Türkiye'deyim. Evde okulda olup bitenlerden ya da arkadaşlarımla yaptıklarımın hiç söz etmem, tamamen ailemin beklentilerine uygun olarak hareket ederim. Okulda ya da arkadaşlarımla beraber olunca da annemden ve babamdan hiç bahsetmem (Meier Bauer'dan akt. Abadan Unat, 2006: 211).

Göç gibi farklı kültürlerin bir araya geldiği bağlamlarda kültürel norm ve değerler statik değildir:

Göçmen ya da azınlık değerleri kültürleşme değişimine maruz kalmaktadırlar. Daha da fazlası, göçmen ebeveynleri kendi çocuklarına nazaran daha düşük oranda kültürel değişime gitmektedirler. Bundan dolayı göçmen aileler içinde nesiller arası tutarsızlıklar (çarpıklıklar) gidilen ülkede kalma süresince daha da artmaktadır (Ekşi vd., 2015: 49).

Nitekim Almanya'da dört kuşaktır bulunan Türklerin kuşaklar arasındaki bulunan anlayış farklılıkları bunun açıkça göstergesidir. Bundan dolayı mesken ülkedeki kalış süresinin artmasıyla birlikte ulus-ötesi kimlik de gelişim göstermektedir. Böylelikle Almanya'daki Türkler, diasporik kimliğin oluşumunu hazırlayan ve hem mesken ülkenin hem anavatanın sınırlarını aşan bir

kültürel kimlik geliştirecektir. Bundan dolayı zamanla bu diasporik kimliğe sahip insanlar, Gabriel Sheffer'ın (2003) deyimiyle mesken ülkede evde olma hissini (at home abroad) tecrübe eden insanlardır.

Kuşaklararası farklılaşma vardır. Ancak zannedildiği gibi değil. Bugün ikinci ve üçüncü kuşaklar diyebilirim ki Türkiye'deki gençlerden daha bilinçli ve dirençli. Çünkü bu gençler artık eski, birinci kuşak gibi dil bilmeyen içine kapalı bir toplumda değil, Almanca'yı biliyorlar ve kendilerine yapılan ayrımcılığın farkına vardığı için cevap verebiliyorlar, kavgasını veriyor... (Çelik, 2008: 114).

Benim amacım, bizlerin sürekli kafasında olan 'Biz Türk müyüz yoksa Alman mı?' sorusunu ortadan kaldırmak ve bizlerin çok kültürlü ve kozmopolitan insanlar olduğumuzu haykırmaktır. Ben, bizlerin iki sandalye arasında oturmadığımızı, aksine o iki sandalye arasında bulunan üçüncü sandalyede oturduğumuzu anlatmak istiyorum! (Kaya, 2000: 156-157).

Türkiye'ye dönmek istemiyorum. Burada okula gidiyorum. Arkadaşlarımı seviyorum. Okulumuza yabancılar da geliyor. Onlarla da arkadaş olmak istiyoruz, fakat onlar Almanca bilmiyorlar.

-Bu yabancılar kimler?

-Yugoslav, Türk, Yunanlı.

-Sen Türk değil misin?

-Evet, fakat ben kendimi burada memleketimde hissediyorum.

Almanlar bana yabancı gözü ile bakmıyorlar! (Üstün, 1975: 80).

Almanya'nın 2019 Göç Raporu'nda¹² (Migrationsbericht, 2019, 2020) Türk varlığının diğer yabancı kökenli gruplara kıyasla Almanya'daki kalış süresinin en fazla olan grup olduğu belirtilmektedir. Bu da Türklerin Almanya'da yerleşik hale geldiğini ve Türk Diasporası iddiasını desteklemektedir. Ayrıca Füzünan'ın, "Sen iki dilden iki ninnisi olan bir bebeksin. İki de ülken var." (2017: 200) vurgusu Almanya'daki ve hatta Avrupa'daki Türklerin tek bir kültürün parçası olmadığını aksine ulus-ötesi değerler geliştirdiklerini ve diasporik kimliğe sahip olduklarını ifade etmektedir.

Yazın veya tatillerde Türkiye'ye döndüğüm zaman hep çok mutlu oluyorum. Ama gidip yaşar mıyım bilmiyorum. Artık kısa süreler gitmeye alıştım, belki bir ay kalırım. Ama o bir ay herkes çok mutlu oluyor, beni ziyarete geliyorlar, ben onlara hediyeler getiriyorum,

¹² Bk. (URL-2).

herkesi görüyorum. Ama az daha uzun kaldığımda işler değişiyor. Normal hayat başlıyor, benim orada olmamın hiçbir önemi kalmıyor, her şey değişiyor. Öyle olunca Berlin'deki hayatı özleyorum ve artık orada yaşayamayacağımı anlıyorum (Nocera, 2018: 64).

Sonuç

Almanya'nın 2019 Göç Raporu incelendiğinde ülkedeki en yaygın yabancılar arasında Türklerin birinci sırayı oluşturduğu görülmektedir. Bununla beraber belirtilen rapor Türklerin %52,6'sının herhangi bir göçmenlik tecrübesi olmadığını yani Almanya'da doğduğunu belirtir.¹³ Dolayısıyla göçmenlik tecrübesine sahip olmayanların oranının Türkler arasında yüksek olması, Türklerin uzun süredir Almanya'da olmaları ve artık dördüncü, beşince nesle varan bir nüfusa sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bunun yanında Almanya'ya işçi göçüyle başlayan kitlesel göçlerin şu an kısmen beyin göçüyle yeni bir boyut kazandığı da ayrıca söylenebilir. Dolayısıyla 2021 yılı itibarıyla göçün altmışıncı yılı tecrübe edilmekle beraber artık Avrupa'da ve bilhassa da Almanya'da, Türklerin mesken ülkenin sosyal, kamusal, ekonomik ve kültürel tarihinin bir parçası olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir.

Günümüz dünyasında modern düşüncenin hayal dahi edemeyeceği çok boyutlu gerçeklerin var olduğu söylenebilir. İnsan artık sabit bir mekânın, tek tip toplumun ve bir kültürün ögesi olmaktan çıkıp bunların ötesinde çok yanlı ve çok boyutlu bileşenlerin bir ürünü olarak var olmakta ve kimliğini bu doğrultuda geliştirmektedir. Ayrıca küreselleşen dünyada sadece dizüstü bilgisayarlar, cep telefonları ve MP3 çalar gibi elektronik aletlere münhasır olan yanında taşınabilirlik durumu artık insana da sirayet etmektedir. Böylelikle kimliğin ve bununla bağlantılı olarak kültürün görünürlüğü artık tek bir mekânsal ya da toplumsal uzamda gerçekleşmekten ziyade aynı anda birçok farklı mekânsal ve toplumsal uzamlarda tecrübe edilmektedir. Dolayısıyla mekânın, toplumun ve kültürün birçok boyut kazandığı belirtilebilir. Bu yazının ortaya koymaya çabaladığı ise modern anlayışın sahip olduğu evrensel insan tiplemesinin tutarlılığını yitirdiği ve bundan dolayı sosyal bilimlerin takınacağı hermeneutik perspektifin göç gibi birden çok girdisi ve çıktısı olan kapsamlı konuların anlaşılması için bir yöntem sunabileceğini göstermeye çalışmaktır. Bu hermeneutik yaklaşım ile göç tecrübesinin altında yatan dinamikler vurgulanabilecek ve göçün politik, ekonomik, bireysel ve sosyal yönleri aydınlatılmaktan ziyade anlaşılabilmesi mümkün olacaktır.

¹³ Almanya'nın 2019 Göç Raporu'nun Türkler özelinde incelendiği analiz için bk. (URL-3).

Almanya'daki Türklerin ilk göç sürecinden günümüze değin çok farklı tecrübeler edinmişlerdir. Bir an önce memlekete dönme niyetiyle yola çıkan bu insanlar zamanla kalıcılaşmış ve yeni gelişen nesillerle beraber artık mesken ülkede yerel bir öge haline gelmiştir. Bu göç tecrübesi birçok bireysel anı ve sayısız edebi eserin meydana gelmesini sağlamıştır. Yazı boyunca da bu anılar ve edebi eserlere atıflarla Almanya'ya gerçekleşen göç süreci, bu sürecin hemen ardından oradaki gündelik hayat ve çalışma hayatı ve en sonda da bu insanların yeni nesillerle beraber geliştirdikleri ulus-ötesi kimlik gelişimine değinilmiştir. Böylelikle Almanya'daki Türklerin mesken ülkedeki tecrübeleri bir silsile şeklinde genel hatlarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Yazıda, anı ve edebi kaynakların temel alınmasında göç ve sonrasındaki tecrübelerin daha anlamlı olabileceği fikri etkili olmuştur. Bununla beraber akademik çalışmalar açısından bu tarz kaynakların yararı dolaylı olarak gösterilmek istenmiştir.

Kaynakça

- Abadan Unat, Nermin (1964). *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*. Ankara: DPT Yayınları.
- Abadan Unat, Nermin (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Yusuf (2011). *Yeni Vatanda Dini ve İdeolojik Yapılanma Almanya'daki Türk Kuruluşları*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Ağaoğlu, Adalet (2015). *Fikrimin İnce Gülü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Aksoy, Erdal (2010). "Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerinin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜ-TAD)*, 1: 7-38.
- Aron, Raymond (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çev. Korkmaz Alem-dar. İstanbul: Akım Yayınları.
- Arslantaş, Halis Adnan (2008). "Kültür-Kişilik ve Kimlik". *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1): 105-112.
- Aydın, Fazıl (Ed.) (2014). *Uluslararası İşgücü Anlaşmaları*. Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Bahadınlı, Yusuf Ziya (1978). *Haçça Büyüdü Hatış Oldu*. İstanbul: Yeni Dünya Yayınları.

- Başkurt, İrfan (2009). “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerinin Kimlik Problemi”. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2): 81-94.
- Bauman, Zygmunt (1999). *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2019). *Kapımızdaki Yabancı*. Çev. Emre Barca. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baykurt, Fakir (1986). *Duisburg Treni*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baykurt, Fakir (1993). *Bizim İnce Kızlar*. Oberhausen: Ortadoğu Yayınları.
- Belik Kiray, Mübeccel (1998). “Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırması”. *75. Yılda Köylerden Şehirlere*. Ed. Oya Baydar. İstanbul: Tarih Vakfı, 151-162.
- Berry, W. John (2006). “Acculturation: A Conceptual Overview”. *Acculturation and Parent-child Relationships: Measurement and Development*. Ed. M. H. Bornstein, L. R. Cote. New Jersey: Lawrence Erlbaum, 13-30.
- Berry, W. John (2008). “Globalization and Acculturation”. *International Journal of Intercultural Relations*, 32: 328-336.
- Bilge, Muammer (1986). *Kanaldaki Yabancı*. Ankara: Yaba Yayınları.
- Canatan, Kadir (1990). *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*. İstanbul : Endülüs Yayınları.
- Castles, Stephan ve Miller J. Miller (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketi*. Çev. Bülent U. Bal ve İbrahim Akbulut. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chambers, Iain (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, Celaledin (2008). “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din”. *Milel ve Nihal*, 5(3): 105-142.
- Dayıoğlu, Gülten (2018). *Geride Kalanlar*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Dellaloğlu, F. Besim (2008). “İnsan Bilimleri, Özne ve Öznellik”. *Sosyoloji Dergisi*, 3(16): 1-10.
- Duman, Gökhan (2018). *11. Peron Bir Yanı Memleket Bir Yanı Gurbet*. İstanbul: Vadi Yayıncılık.
- Durugönül, Esmâ (1997). “Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Sosyoloji Derneği, 95-100.
- Ekşi, Halil vd. (2015). “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerinin Aile Değerler”. *Değerler Eğitim Dergisi*, 13(29): 41-82.

- Fürüzan (2012). *Yeni Konuklar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fürüzan (2017). *Berlin'in Nar Çiçeği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Genel, Mehmet (2013). "Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü 'Sirkeci Gar'ından Munchen Hauptbahnhof'a". *Selçuk İletişim Dergisi*, 8(3): 301-338.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gitmez, Ali Sadi (1979). *Dışgöç Öyküsü*. Ankara: Maya Yayıncılık.
- Gomolla, Mechthild & Radtke, Frank-Olaf (2009). *Institutionelle Diskriminierung. Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule*. Berlin: Springer.
- Gökdere, Y. Ahmet (1978). *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Göregenli, Melek ve Karakuş, Pelin (2014). "Göç Araştırmalarında Mekan Boyutu: Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme". *Türk Psikolojik Yazıları*, 17(34): 101-115.
- Güleç, Sevcan ve Sancak, H. Özkan (2009). "Göç, Kimlik ve Aidiyet: Almanya'da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler Açısından Bir Analiz". *Birinci Uluslararası Davraz Kongresi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2854-2868.
- Güney, Serhat vd. (2013). "Sokaklardan 'Club'lara: Alman-Türk Gençliğinin Müzik Serüveni". *Sosyoloji Dergisi*, 3(27): 251-271.
- Güngör, Erol (1995). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hekim, Rıza (1984). *Alpler Geçit Vermiyor*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Hekim, Rıza (1992). *Uzak Yuvada Bahar*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İçduygu, Ahmet vd. (1997). "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi". *Türkiye'de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı (Bolu, 6-8 Haziran 1997)*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 38-55.
- Kaya, Ayhan ve Kentel, Ferhat (2005). *Euro-Türkler, Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, Ayhan (2000). *Berlin'deki Küçük İstanbul-Diyaspora'da Kimliğin Oluşumu*. İstanbul: Büke Yayınevi.
- Kaya, Yaşar (2002). "Kültür Değişmeleri; Milli Kültüre Karşı Takınılan Tavrın Değişmelere Tesiri". *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 6(6): 191-203.

- Keyder, Çağlar (1998). “Türkiye’de Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu”. 75. *Yılda Köylerden Şehirlere*. Ed. Oya Baydar. İstanbul: Tarih Vakfı, 163-172.
- King, A. Laura (1995). “Wishes, Motives, Goals and Personal Memories: Relations and Correlates of Measures of Human Motivation”. *Journal of Personality*, 63: 985-1007.
- Kula, O. Bilge (2012). *Almanya’da Türk Kültürü, Çok-Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Livaneli, Zülfü (1975, 8 Aralık). “Dönemeyenler”. *Politika Gazetesi*.
- Maternowska, Catherine vd. (2010). “Gender, Culture and Reproductive Decision-Making among Recent Mexican Migrants In California”. *Culture, Health & Sexuality*, 12(1): 29-43.
- Nocera, Lea (2018). ‘Manikürlü Eller Almanya’da Elektrik Bobini Saracak’ *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya’ya Türk Göçü (1961-1984)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Oktar, Suat ve Varlı, Arzu (2010). “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1): 1-22.
- Ören, Aras (1980). *Berlin Üçlemesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Park, E. Robert ve Burgess, Ernest (1942). “Sosyolojiye Giriş’ten: Sosyoloji ve Science Sociale”. Çev. Selma Arpat. *Sosyoloji Dergisi*, 1: 170-201.
- Perşembe, Erkan (2005). *Almanya’daki Türk Kimliği-Din ve Entegrasyon*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Proshansky, M. Harold (1978). “The City and Self Identity”. *Environment and Behavior*, 10: 147-170.
- Sayar, Abbas (1977). *Dik Bayır*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Sheffer, Gabriel (2003). *Diaspora Politics at Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şahin Kütük, Birsen (2010). *Almanya’daki Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Şahin Kütük, Birsen (2015). “Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları”. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2): 609-654.
- Türkdoğan, Orhan (1977). *Batı Almanya’da Köy Kalkınma Modelleri ve Türk İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. İstanbul: Dede Korkut Yayınları.
- Ulutaş, Ü. Çağla (2013). “‘Almanya’yı Temizliyorum’: Almanya’da Göçmen, Kadın ve Temizlikçi Olmak”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2013/2: 235-258.

URL-1. “Kültür”. <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim: 25.12.2020).

URL-2. “Migrationsbericht 2019”. <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2019.html?nn=403964>. (Erişim: 25.12.2020).

URL-3. “Almanya 2019 Göç Raporu Analizi”. <https://gocvakfi.org/tr/dokuman/almanya-2019-goc-raporu-analizi/>. (Erişim: 25.12.2020).

Ülken, Hilmi Ziya (1970). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: MEB.

Üstün, Nevzat (1975). *Almanya Beyleri/Portekiz'in Bahçeleri*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Üstün, Nevzat (1975). *Boğazların Ölümü*. İstanbul: Var Yayınları.

Wallraff, Günter (1986). *En Alttakiler*. İstanbul: Milliyet Yayın.

Yıldırım, Kazım (2007). “Göçün Aile Üzerindeki Etkisi”. *ICANAS 38, C.1*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 965-978.

Yıldız, Bekir (2012). *Türkler Almanya'da*. İstanbul: Everest Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*